

प्रशासन मंसिर २०८२, वर्ष ५७, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४२, १-१२

©२०८० सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

<https://doi.org/10.3126/prashasan.v57i2.91206>

www.mofaga.gov.np/prashasanjournal

ISSN: 2565-5043 Print / ISSN: 2822-1974 Online

विद्युतीय शासन प्रणालीको अवधारणा, आवश्यकता र उपयोग

डा. कृष्ण बहादुर घिमिरे*

लेखसार

१९९० को दशक पश्चात् सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (Information & Communication Technology, ICT) को प्रयोगमा वृद्धि हुन थाल्यो। ICT को प्रयोगबाट नै विद्युतीय शासन प्रणाली सम्भव भएको छ। विश्वमा विद्युतीय शासन प्रणालीको प्रयोग र विस्तार हुँदा नेपालले समेत २०५७ सालमा 'सूचना प्रविधि नीति, २०५७' मार्फत यस प्रणालीलाई आत्मसात् गर्‍यो। सार्वजनिक प्रशासनमा विद्युतीय शासन प्रणालीले इन्टरनेटका माध्यमबाट राम्रो सरकार (Better Government) प्राप्तिको औजारका रूपमा कार्य गर्दछ। यहाँ राम्रो सरकार भन्नाले सार्वजनिक सेवा सरल र सहज ढङ्गबाट प्रदान गर्नु र सरकारका आन्तरिक कामहरू अझ बढी सुविधाजनक, ग्राहकमुखी, लागत-प्रभावकारी र विधिसम्मत ढङ्गले सम्पादन गर्नु हो। विद्युतीय शासन प्रणालीका विभिन्न चरणहरू रहेका छन्: उदयीमान चरण (Emerging Stage), विस्तारित चरण (Enhanced Stage) र अन्तरक्रियात्मक चरण (Interactive Stage) मा प्रयोगकर्ताहरूले फारमहरू र इमेल आधिकारिक रूपमा डाउनलोड गर्नका साथै वेबमार्फत अन्तरक्रिया गर्न सक्छन्। त्यस्तै, कारोबारको चरण (Transactional Stage) मा प्रयोगकर्ताहरूले सेवाहरू लिन तथा सेवाका लागि भुक्तानी गर्न सक्छन् र सिमलेस चरण (Seamless Stage) मा विना रोकटोक सहज ढङ्गबाट नागरिकहरूले प्रशासनिक सीमाहरूभित्र ई-सेवाहरूको पूर्ण एकीकरण र उपयोग गर्न पाउनेछन्। यी चरणहरूमध्ये हामी कहाँ छौं भन्ने कुरा पाठकहरूले महसुस गर्न सक्नुहुनेछ। यस लेखमा विद्युतीय शासन प्रणालीको अवधारणा, नेपालमा यसको प्रयोग र आवश्यकतालाई समेट्ने प्रयास गरी सुदृढीकरणका लागि केही सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

* पूर्व उपसचिव, नेपाल सरकार

इमेल: ghimire.krishna@gmail.com

घिमिरे, कृष्ण बहादुर, २०८२

शब्दकुञ्जी: सञ्चार तथा सूचना प्रविधि (ICT), ज्ञानमा आधारित समाज (Knowledge-based Society), विद्युतीय शासन प्रणाली (E-governance System), सूचना प्रविधि नीति (Information Technology Policy) ।

पृष्ठभूमि

सन् १९९० को दशकबाट कम्प्युटरको प्रयोग विश्वमा बढ्दै जाँदा यसै दशकको मध्यतिर ज्ञानमा आधारित समाज (Knowledge-based Society) को सुरुवात भएको र नेपाली समाजमा पनि कम्प्युटरको प्रयोग बढ्दै आएको पाइन्छ। व्यक्तिगत रूपमा, निजी क्षेत्रमा, सरकारी कामकाजको सिलसिलामा तथा शिक्षाको क्षेत्रमा समेत कम्प्युटरको प्रयोग र इन्टरनेटको उपयोग अत्यावश्यक ठानिन थालिएको पाइन्छ। इन्टरनेटका माध्यमबाट अनुसन्धान तथा स्रोतको बाँडफाँट (Research and Resources Sharing) विश्व समुदायमा द्रुत गतिमा हुँदै आएको पाइन्छ। बीसौँ शताब्दीमा विकास भएको उच्च गतिको प्रविधि (High Speed Technology) जसको विशाल नेटवर्क साइज छ; यसैलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (Information & Communication Technology, ICT) भनिन्छ।

ICT को प्रयोगबाट नै विद्युतीय शासनको सुरुवात तथा प्रयोग सम्भव भएको छ। सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले सङ्गठनात्मक सुधार र सार्वजनिक क्षेत्रको कार्यप्रक्रिया तथा कार्यविधिको सुधारमा महत्त्वपूर्ण अवसर दिन्छ। अर्थात्, ICT नै आज विश्वको प्रभावशाली औजारका रूपमा विकास भएको पाइन्छ। सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आएको विश्वव्यापी क्रान्तिका कारण मानिसहरू विश्वका जुनसुकै वस्तु, सेवा तथा सूचना र ज्ञानको प्राप्ति गर्न सक्षम भएका छन्। आजको २१ औँ शताब्दी सूचना प्रविधिको युग हो।

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्राविधिक विकासको अर्को पक्ष भनेको कम्प्युटिङ, दूरसञ्चार र प्रसारण प्रविधि (Broadcasting Technology) को अभिसरण (Convergence) हो। यी प्राविधिक विकासले अनौपचारिकता, पहुँचको सापेक्ष सहजता, लक्ष्य क्षमता, ट्रान्सेबिलिटी र समय सापेक्ष कम लागतको साथै मानव गतिविधिहरू कम समयमा, भौगोलिकता, र संज्ञानात्मक अवरोधहरूलाई पार गर्न सम्भव बनाउँछ। राष्ट्रिय आर्थिक गतिविधि कसरी नेटवर्कमार्फत छिटो जानकारी गराउन सकिन्छ र त्यसको साझेदारी तथा पुनः उत्पादन गरिन्छ, त्यसैमा निर्भर गर्दछ। अर्थात्, सूचना युगमा नयाँ सञ्चार माध्यम र प्रविधिबाट

सूचनाको आदान-प्रदानलाई समाजमा कसरी सञ्चालन गर्ने भन्ने आधारमा राष्ट्रिय विकासको गति निर्धारण हुन्छ भन्ने कुरा कोरियन प्राध्यापक लि ले सन् २००१ को “Educational Theories of ICT” मा उल्लेख गर्नुभएको छ। सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा खासगरी निम्न सबल पक्षहरू समावेश भएका हुन्छन् (Song, 2004):

स्वचालन (Automation): प्रक्रियाबाट मानव श्रम हटाउने।

सूचनात्मक (Informational): बुझ्ने प्रक्रियाका लागि प्रक्रिया जानकारी क्याप्चर गर्दै सूचना दिने।

क्रमिक (Sequential): प्रक्रिया अनुक्रम परिवर्तन, वा समानान्तर सक्षम गर्ने।

ट्र्याकिङ (Tracking): प्रक्रिया, स्थिति र वस्तुहरूको नजिकबाट निगरानी गर्ने।

विश्लेषणात्मक (Analytical): जानकारीको विश्लेषण र निर्णय लिन सुधार गर्ने।

भौगोलिक (Geographical): दूरी पार गरी समन्वय गर्ने प्रक्रिया।

विद्युत्तीय शासनको अवधारणा

विद्युत्तीय शासन भनेको अब्बल शासन प्राप्त गर्न सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग हो। प्रशासनिक दक्षता र प्रभावकारिता अभिवृद्धि गरी नीति निर्माण प्रक्रियामा नागरिकको सहभागिता, पारदर्शिता र जवाफदेहिता बढाएर समाजलाई रूपान्तरण गर्न सक्षम बनाउने यो एउटा औजार हो, तर यो आफैँमा लक्ष्य भने होइन (OECD, 1999)। विशेष गरी, इन्टरनेटमा आधारित ई-सरकारी सेवाले नागरिकहरूलाई सरकारी निकायहरूसँग आफ्नै घरबाट कार्यालयको काम र औँलाको प्रयोग गरी अनलाइनमा कारोबार गर्न सम्भव बनाउँछ (Song, 2002a)।

विद्युत्तीय शासन व्यवस्थाले सार्वजनिक क्षेत्रको सुधारका लागि एक पुलका रूपमा काम पनि गर्दछ। प्रशासनिक सुधार र कम्प्युटराइजेशनका माध्यमबाट अथवा ई-गभर्नेन्स मार्फत व्यापार प्रक्रिया पुनः इन्जिनियरिङ (Business Process Re-engineering) गर्ने कार्य विद्युत्तीय शासन प्रणालीले सम्भव तुल्याउँछ। संक्षेपमा भन्दा, विद्युत्तीय सरकारले इन्टरनेटका माध्यमबाट राम्रो सरकार (Good Governance) प्राप्तिको औजारका रूपमा कार्य गर्दछ। यहाँ राम्रो सरकार भन्नाले सार्वजनिक सेवा सरल र सहज ढङ्गबाट प्रदान गर्नु र सरकारका आन्तरिक कामहरू अझ बढी सुविधाजनक, ग्राहकमुखी, कम लागतमा र विधिसम्मत ढङ्गले सम्पादन गर्नु हो (OECD, 2003; Hughes, 2003; Holmes, 2001:2)।

खास गरी, विद्युतीय शासन प्रणालीमा दुईवटा तत्त्वहरू समावेश भएका हुन्छन् भन्ने कुरा सर्वव्यापी मान्यता रहेको पाइन्छ, जसमा पहिलो विद्युतीय माध्यम अर्थात् ICT र दोस्रो सरकार। ICT लाई प्रविधिको उपप्रणालीका रूपमा र सरकारलाई सामाजिक उपप्रणालीका रूपमा लिन सकिन्छ। ICT ले मानिसहरूलाई कम्प्युटर र तिनीहरूका अनुप्रयोगहरू प्रयोग गरेर कुनै पनि समयमा कुनै पनि स्थानमा लेनदेन गर्न सक्षम बनाउँछ, भने सरकारले सार्वजनिक क्षेत्रमा नीति निर्माण र प्रशासनिक सेवा प्रवाहको संरचना, प्रक्रिया र अभ्यासहरूमा प्रविधिलाई समावेश गर्ने कार्यमा मद्दत गर्दछ।

यस अर्थमा विद्युतीय शासन प्रणालीको अभिन्न अङ्गका रूपमा सूचना प्रविधिलाई लिनुपर्ने हुन्छ। सूचना प्रविधिका माध्यमबाट सार्वजनिक क्षेत्रको सुधार भनेको वातावरणीय परिवर्तनको प्रतिक्रिया र सुशासनको आगमनका लागि एक सक्षमकर्ता हो। द्रुत रूपमा परिवर्तन हुने वातावरणीय बल, सरल र सुसङ्गत होइन, बरु जटिल र विरोधाभासी परिवर्तनहरू (जस्तै: विकेन्द्रीकरण विरुद्ध केन्द्रीकरण) तथा विविधता (UNDP, 1999: 58) र सामाजिक समस्याहरूको समाधान गर्ने संयन्त्रका रूपमा सरकारलाई प्रतिस्थापन गर्दै सार्वजनिक क्षेत्रको सुधार गर्न सक्षम बनाउँछ।

त्यसैले परम्परागत शासन व्यवस्थाको सट्टामा विद्युतीय शासन प्रणाली आजको आवश्यकता हो। विद्युतीय शासन प्रणालीले जनतालाई मालिक बनाउँछ, भने परम्परागत शासन प्रणालीले जनताप्रति बलपूर्वक शासन गर्दछ। विद्युतीय शासन प्रणालीका गतिविधिहरूलाई निम्न अनुसार वर्गीकरण^[1] गर्ने गरिएको पाइन्छ:

सरकारको तहमा: (Government to Government, G2G; back office processing), (Government to Business, G2B; front office output), (Government to Citizen, G2C; front office output)

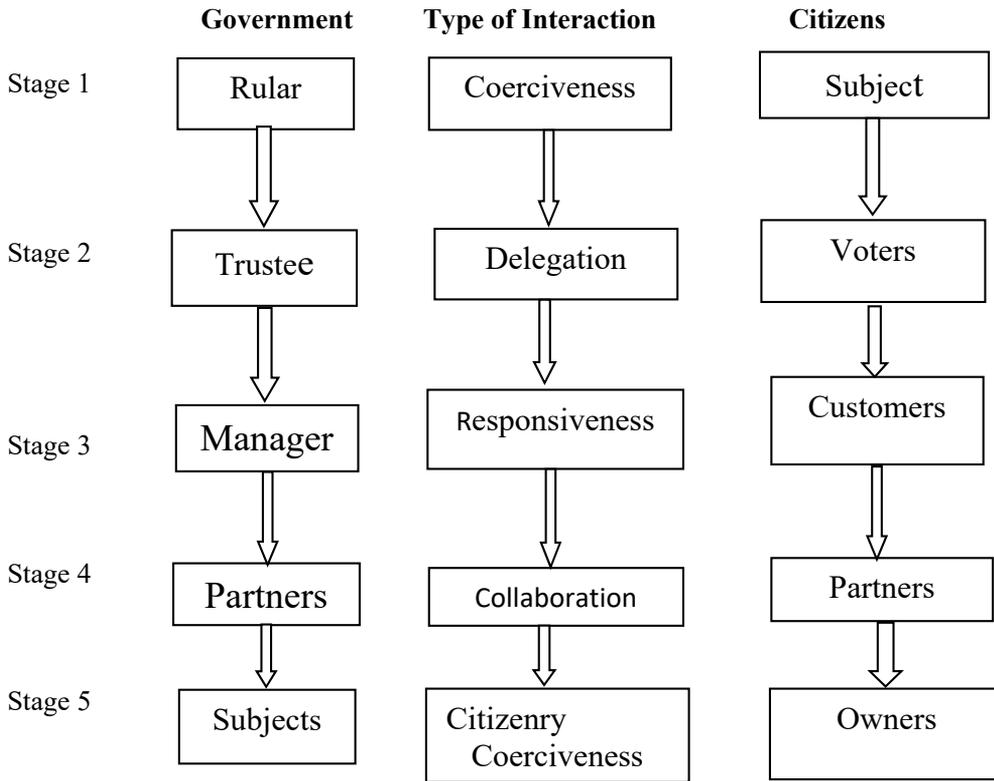
व्यापारको तहमा: (Business to Government, B2G; front office input), (Business to Business, B2B), (Business to Citizen, B2C)

नागरिक तहमा: नागरिकदेखि सरकारसम्म (Citizen to Government, C2G; Front office input), (Citizen to Business, C2B), (Citizen to Citizen, C2C)

विद्युतीय शासन प्रणाली लागू भएपश्चात् सरकार र नागरिकका बिचमा विभिन्न चरणमा हुने अन्तरक्रियाको विषयलाई प्रस्ट पार्न सार्वजनिक क्षेत्रको सुधारका लागि नागरिकहरूलाई ग्राहकका रूपमा सन्तुष्ट बनाउने गरी सरकारले कार्य गर्नुपर्दछ। वास्तवमा, सार्वजनिक सेवा प्रवाहका आधारमा नागरिकलाई ग्राहकका

रूपमा व्यवहार गरी चार प्रतिस्पर्धात्मक दृष्टिकोणहरूबाट सन्तुष्ट पार्न धेरै गाह्रो छ। जस्तै: सेवा प्राप्तिकर्ताका रूपमा (उत्तरदायी हुने), सेवा प्रावधानमा साझेदारका रूपमा (सेवाको प्रभावकारिता), कार्यसम्पादनको निरीक्षकका रूपमा (जवाफदेहिता) र करदाता (दक्षता) का रूपमा। यस अर्थमा नागरिकहरूलाई सन्तुष्ट पार्नका लागि विद्युतीय शासन प्रणालीको प्रयोग आवश्यक देखिन्छ।

Changing Interaction of Government- Citizen*

विद्युतीय शासनको आवश्यकता तथा महत्त्व

माथि उल्लिखित पृष्ठभूमि तथा परिभाषाका आधारमा विद्युतीय शासन प्रणालीको आवश्यकता र महत्त्वका बारेमा यहाँ चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ। राज्यका विभिन्न निकायहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूले निष्पक्षता र तटस्थता कायम गर्न, प्रशासनिक संयन्त्रमा प्रभावकारिता र दक्षता ल्याउन, सेवा प्रवाहमा छिटो, छरितो, सहजता र सरलता कायम गरी सबै जनतालाई समान पहुँच सुनिश्चित गर्न, सुशासन कायम गर्न, मितव्ययिता अपनाउन तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी सदाचार कायम गर्नका लागि विद्युतीय शासन

* Building e-governance through Reform

प्रणालीको आवश्यकता रहने कुरामा दुई मत हुँदैन। त्यसै गरी विभिन्न किसिमका ई-सेवाहरूको आदानप्रदान, ई-शिक्षण सिकाइ, ई-पुस्तकालय, विद्युतीय प्रणालीको प्रयोगबाट ई-स्वास्थ्य सेवा, विभिन्न किसिमका ई-व्यापार, ई-व्यवसायमा सहजता र ई-बैंकिङ प्रणालीको सञ्चालन आदि कार्यका साथै सशक्त सञ्चार पनि विद्युतीय शासन प्रणालीबाट नै सम्भव छ।

संक्षेपमा भन्दा, सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट शासकीय स्वरूपलाई सक्षम, सुदृढ, सेवामुखी र जनउत्तरदायी बनाई भौगोलिक सीमाविहीन ढङ्गबाट अनलाइन सेवा प्रवाह गरी जनउत्तरदायी एवं 'पेपरलेस' शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्न विद्युतीय शासन प्रणालीको अपरिहार्य आवश्यकता रहेको छ। सूचना प्रविधिका कारण विश्वलाई एक गाउँका रूपमा विकास गरेको अवस्थामा शासन व्यवस्थालाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा नै प्रतिस्पर्धात्मक र व्यावसायिक बनाउन समेत विद्युतीय शासन प्रणाली उपयुक्त औजारका रूपमा प्रयोग गरिनुपर्दछ।

OECD ले विद्युतीय शासन प्रणालीको आवश्यकता तथा महत्त्वको विषयलाई सरकार र नागरिकहरूबिचको सम्बन्ध तथा परिपक्वतासँग जोडेर हेर्दछ। विद्युतीय शासन प्रणालीको परिपक्वतालाई तीन भागमा विभाजन गरिएको छ, जुन सरकार र नागरिकबिच हुने अन्तरक्रियाको मात्राद्वारा मापन गरिन्छ:

पहिलो चरण (सूचना): यसमा सरकारले नीति निर्माणसम्बन्धी सूचना आफ्नै पहलमा वा नागरिकको मागअनुसार नागरिकहरूलाई उपलब्ध गराउँछ। सूचना अनिवार्य रूपमा एउटै दिशामा (सरकारबाट नागरिकतर्फ) प्रवाहित भएको हुन्छ। यसमा सार्वजनिक अभिलेख, आधिकारिक राजपत्रहरू र सरकारी वेबसाइटहरू मार्फत एकतर्फी सूचना प्रवाह गरिन्छ।

दोस्रो चरण (परामर्श): यसमा सरकारले नीति निर्माणमा नागरिकको प्रतिक्रिया माग्ने गर्दछ। सरकार र नागरिकबिचको सीमित द्विपक्षीय सम्बन्धका रूपमा परामर्श प्राप्त गर्न सरकारले विचार र मुद्दाहरूलाई परिभाषित गर्दछ। जस्तै: सरकारले कानूनका मस्यौदा तयार गरी नागरिकका प्रतिक्रिया माग्ने र सार्वजनिक राय सर्वेक्षणका लागि अन्तरक्रिया गर्ने।

अन्तिम चरण (सक्रिय सहभागिता): यस अवस्थामा नागरिकहरू सक्रिय रूपमा नीति निर्माण प्रक्रियामा सहभागी भइरहेका हुन्छन्। यसलाई सरकार र नागरिकहरूबिचको एक उन्नत द्विपक्षीय सम्बन्ध मानिन्छ, जहाँ खुला कार्य समूह, प्यानल र संवाद प्रक्रियाहरूका रूपमा साझेदारीको सिद्धान्तमा आधारित रहेर विद्युतीय शासनको उपयोग गरिन्छ।

UN/AsPPa (2002:2) ले विद्युतीय शासन प्रणालीको आवश्यकताको विषयमा 'इमर्जिङ स्टेज' देखि 'सिमलेस स्टेज' सम्मको पाँच चरणको ई-सरकार परिपक्वता मोडल (Maturity Model) सुझाव दिएको पाइन्छ। यसले सरकारी एजेन्सीभित्रका प्रक्रियाहरूलाई निर्बाध एकीकरणमा रूपान्तरण गर्दछ:

- उदयीमान चरण (Emerging stage): यस अवस्थामा सरकारले आफ्नो आधिकारिक अनलाइन उपस्थिति जनाउँछ।
- विस्तारित चरण (Enhanced stage): सरकारी वेबसाइटहरू मार्फत जानकारी बढाइन्छ र ती साइटहरूलाई थप गतिशील बनाइन्छ।
- अन्तरक्रियात्मक चरण (Interactive stage): प्रयोगकर्ताहरूले फारमहरू डाउनलोड गर्ने, आधिकारिक इमेल पठाउने र वेबमार्फत अन्तरक्रिया गर्न सक्छन्।
- कारोबारको चरण (Transactional stage): प्रयोगकर्ताहरूले वास्तवमा सेवाहरू लिन र ती सेवा वा अन्य लेनदेनका लागि अनलाइनमार्फत भुक्तानी गर्न सक्छन्।
- सिमलेस चरण (Seamless stage): विना रोकटोक सहज ढङ्गबाट नागरिकहरूले प्रशासनिक सीमाहरूभित्र ई-सेवाहरूको पूर्ण एकीकरण र उपयोग गर्न पाउनेछन्।

माथि प्रस्तुत गरिएका परिपक्वताका चरणअनुसार विद्युतीय शासन प्रणालीको आवश्यकता तथा औचित्य महसुस गर्न सकिन्छ। यी परिपक्वता स्तरहरूमध्ये स्तर जति उच्च छ, त्यति नै बढी लाभहरू आशा गर्न सकिन्छ।

नेपालमा विद्युतीय शासनको अवस्था

नीतिगत र संस्थागत प्रयास नेपाल सरकारले वि.सं. २०५७ सालमा पहिलो पटक 'सूचना प्रविधि नीति' लागू गरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमार्फत देश विकासको बृहत्तर हित गर्ने उद्देश्य राखेको पाइन्छ। त्यसै गरी वि.सं. २०५९ सालमा विज्ञान र प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गत 'राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र' स्थापना गरियो। यो केन्द्र स्थापना गर्नुको मुख्य उद्देश्य ज्ञानमा आधारित संस्था र उद्योगहरूलाई सहयोग गरी ज्ञानमा आधारित समाज निर्माण गर्नुका साथै सूचना प्रविधिलाई जनताको पहुँचमा पुऱ्याएर प्रवर्द्धन र विकास गर्नु रहेको थियो। २०६० सालमा आईसीटी क्षेत्रको विकासका लागि उपयुक्त नीति तर्जुमा गर्न र सरकारी सेवाहरूलाई स्वचालित बनाउन प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा 'उच्चस्तरीय सूचना प्रविधि आयोग' (HLCIT) स्थापना गरिएको थियो, जुन हाल खारेज भइसकेको छ।

समयक्रमको विकाससँगै सन् २००६ मा कोरियाली आईटी उद्योग प्रवर्द्धनको सहयोगमा नेपाल सरकारले 'विद्युतीय गुरुयोजना' (e-Government Master Plan-eGMP) तयार गऱ्यो। यो गुरुयोजनाले

नेपालको ई-गभर्नेन्सका लागि भिजन, रणनीति र रूपरेखा स्थापित गर्‍यो। तर आवश्यक पूर्वाधार, जनशक्ति र कानुनी पक्षको अभावका कारण यो अझै पूर्ण कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैन। सन् २०१४ मा 'राष्ट्रिय सूचना प्रविधि रोडम्याप' को मस्यौदा प्रस्तुत गरियो, जसमा सबै सरकारी सेवालाई ५ वर्षभित्र ई-सेवामा रूपान्तरण गर्ने लक्ष्य राखिएको थियो।

वि.सं. २०६० मा सरकारले ल्याएको 'खुला दूरसञ्चार नीति' (Open Licensing Regime) ले दूरसञ्चार क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी बनायो। यसको फलस्वरूप नेपाल टेलिकमको एकाधिकार अन्त्य भई बजार प्रतिस्पर्धी बन्यो। वि.सं. २०६३ मा 'विद्युतीय कारोबार ऐन' लागू भयो र यसै आधारमा प्रमाणीकरण नियन्त्रकको कार्यालय, सूचना प्रविधि विभाग तथा राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको स्थापना भयो। २०७२ सालमा 'सूचना प्रविधि नीति, २०७२' जारी गरियो, जसले सन् २०२० सम्मका लागि निम्न लक्ष्यहरू राखेको थियो:

- ७५ प्रतिशत नेपालीलाई डिजिटल साक्षर बनाउने।
- ९० प्रतिशत जनतासमक्ष ब्रोडब्यान्ड सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।
- कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सूचना प्रविधि क्षेत्रको योगदान २.५ प्रतिशत पुऱ्याउने।

डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क र वर्तमान अवस्था सन् २०१९ मा जारी गरिएको 'डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क' ले डिजिटल प्रविधिको प्रयोगबाट आर्थिक वृद्धिको मार्गदर्शन गर्दछ। यसमा डिजिटल जग, कृषि, स्वास्थ्य, शिक्षा, ऊर्जा, पर्यटन, वित्त र सहरी पूर्वाधार गरी ८ क्षेत्र पहिचान गरिएको छ। यसै फ्रेमवर्कको आधारमा 'नागरिक एप' (Nagarik App) सञ्चालनमा आएको छ, जसबाट हाल नागरिकता, राहदानी, कर, प्रहरी चारित्रिक प्रमाणपत्र लगायतका ६२ भन्दा बढी सेवाहरू मोबाइल वा कम्प्युटरबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ। नेपालमा विद्युतीय शासनका मुख्य उपलब्धिहरू निम्नअनुसार छन्:

- सरकारी आधिकारिक पोर्टल (nepal.gov.np) बाट एकीकृत सूचना प्रवाह।
- ई) पेमेन्ट-e-Payment) प्रणाली (Connect IPS, eSewa, Khalti आदिको सरकारी राजस्वसँग (आबद्धता।
- अनलाइन राहदानी (e-Passport), सवारी चालक अनुमति पत्र र व्यक्तिगत प्यान (PAN) कार्डको वितरण।
- राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०८० र राष्ट्रिय एनीति .आई., २०८२ को जारी।

चुनौती र सुधारका क्षेत्र

नेपालको संविधानले सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गरी जनताको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने नीति लिएको छ। यद्यपि, हालसम्म नयाँ साइबर कानून निर्माण हुन बाँकी छ। 'विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३' बमोजिम गठन हुनुपर्ने 'सूचना प्रविधि न्यायाधिकरण' गठन नहुँदा साइबर अपराधका मुद्दाहरू जिल्ला अदालतबाटै फैसला हुने गरेका छन्।

भौतिक तथा प्राविधिक पूर्वाधारको कमी, दक्ष जनशक्तिको अभाव र साइबर सुरक्षासम्बन्धी सचेतनाको कमीले गर्दा नेपाली विद्युतीय शासन प्रणाली जोखिममा देखिन्छ। राजनीतिक अस्थिरताका कारण केही महत्त्वपूर्ण संस्थागत संरचनाहरू खारेज हुनु र बनेपाको सूचना प्रविधि पार्क प्रयोगविहीन हुनुले नीतिगत र संरचनागत व्यवस्थामा थुप्रै सुधारको खाँचो रहेको प्रस्ट पार्दछ।

विद्युतीय शासन प्रणालीमा सुधारका लागि सुझाव तथा निष्कर्ष

नेपालको संविधानको भावना बमोजिम राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास र विस्तार गरी सर्वसाधारण जनताको सहज र सरल पहुँच सुनिश्चित गर्न र राष्ट्रिय विकासमा सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उच्चतम र सुरक्षित प्रयोगले नेपालको मौजुदा शासकीय स्वरूपलाई सक्षम, सुदृढ, सेवामुखी र जनउत्तरदायी बनाई भौगोलिक सीमाविहीन ढङ्गबाट अनलाइन सेवा प्रवाह गरी 'पेपरलेस' शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्न सक्ने देखिन्छ। यस किसिमको शासन प्रणाली विद्युतीय शासन प्रणाली हो र यो प्रणाली नै आजको आवश्यकता पनि हो। यो आवश्यकता परिपूर्तिका लागि माथि प्रस्तुत गरिएका नीतिगत लक्ष्यहरूको समीक्षा गर्ने र समस्या तथा चुनौतीहरूको सामना गर्न साइबर सुरक्षासम्बन्धी कानुनी र संरचनागत व्यवस्थाका अतिरिक्त 'साइबर सुरक्षा नीति, २०८०' मा औँल्याइएका सुधार र 'सूचना प्रविधि नीति, २०७२' इमानदारीपूर्वक कार्यान्वयनमा ध्यान दिनु अपरिहार्य छ। यसका लागि राजनीतिक नेतृत्व, सार्वजनिक नीति निर्माताहरू, निजी क्षेत्र र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि क्षेत्रका विज्ञहरूबिच समन्वयात्मक सहकार्यको आवश्यकता छ। जसको फलस्वरूप विद्युतीय शासन प्रणालीका लागि स्पष्ट कानुनी ढाँचासहित नियामक निकायहरूको स्थापना भई देशको समग्र शासन प्रणालीमा सहजता र सुधारको अपेक्षा गर्न सकिनेछ।

निरन्तरको अस्थिर राजनीतिक प्रणाली, कठिन भौगोलिक विविधता, कमजोर पूर्वाधार, जनशक्तिको अभाव तथा संस्थागत समन्वयको कमी जस्ता विषयका कारण विद्युतीय शासन प्रणालीमा अपेक्षित सुधार नभएको यथार्थ हाम्रो सामु छर्लङ्ग छ। यसर्थ, अन्तर्राष्ट्रिय दूरसञ्चार सङ्घ (ITU, 2012) र यस क्षेत्रमा भएका विभिन्न अध्ययनका आधारमा नेपालको विद्युतीय शासन प्रणालीमा निम्न सुधारहरूको खाँचो देखिन्छ:

- **नीतिगत र संस्थागत सुधार:** विद्युतीय शासनका लागि एकीकृत राष्ट्रिय नीति र कानुनी ढाँचालाई थप सुदृढ बनाउने र 'डिजिटल गभर्नेन्स अथोरिटी' (Digital Governance Authority) को स्थापना गर्ने।
- **जनशक्ति विकास:** दक्ष जनशक्ति पलायन हुने क्रमलाई रोकी जनशक्ति विकास योजना निर्माण गर्ने। सरकारी सेवामा रहेका कर्मचारीहरूको सूचना प्रविधि सम्बन्धी ज्ञान बढाउन तालिम र विकासमा ध्यान दिने।
- **शिक्षामा डिजिटल साक्षरता:** विद्यालय तहदेखि विश्वविद्यालय तहसम्म डिजिटल साक्षरता विषयलाई अनिवार्य गर्ने।
- **एकीकृत सेवा प्रवाह:** सबै सरकारी सेवाहरूलाई एउटै 'सिंगल पोर्टल' (Single Portal) प्रणालीमा ल्याउने।
- **साइबर सुरक्षा:** 'राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा केन्द्र' (National Cyber Security Center) स्थापना गरी साइबर सुरक्षा प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने।
- **राजनीतिक प्रतिबद्धता:** शासकीय स्वरूप अनुसार विकासका लागि सबै राजनीतिक दलहरूले नवप्रवर्तन र विकासका मुद्दामा साझा धारणा बनाएर अघि बढ्नु आवश्यक छ। बलियो नेतृत्व शैली र समन्वयात्मक संस्थागत नीति सुधार आजको आवश्यकता हो।
- **पूर्वाधार विकास:** भौगोलिक विकटतालाई सम्बोधन गर्न दूरसञ्चार पूर्वाधारको विकास गर्ने। परिवर्तित समयको माग बमोजिमका आधुनिक उपकरण र उच्च गतिको नेटवर्कको प्रयोगमा सुधार गर्ने।
- **कानुनी वैधानिकता:** डिजिटल भुक्तानी र औपचारिक कार्यहरूमा विद्युतीय कारोबारलाई पूर्ण वैधानिकता दिने गरी 'साइबर कानुन', 'सूचनाको हक सम्बन्धी कानुन' र 'एकद्वार नीति' (One Window Policy) प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने।
- **स्थानीयकरण:** तथ्याङ्कहरूलाई नेपाली भाषामा अद्यावधिक गरी नेपाली भाषाकै माध्यमबाट इन्टरनेटमा सूचना प्रवाह र कामकाज गर्ने व्यवस्थालाई सरल बनाउने।

- अनुसन्धान र विकास (R&D): सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा अध्ययन तथा अनुसन्धानका लागि पर्याप्त पुँजी प्रवाह गर्ने।
- जनचेतना र तालिम: सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा विद्युतीय शासनको महत्त्वबारे पर्याप्त तालिम र जनचेतना फैलाउने।
- अनुगमन र मूल्याङ्कन: विद्युतीय शासन प्रणालीको विकास र प्रभावकारिताको नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने।
- मोबाइल गभर्नेन्स (m-Governance): मोबाइल सेवाबाटै अधिकांश विद्युतीय शासन प्रणालीको प्रवाह र उपभोग गर्न सकिने व्यवस्था मिलाउने।

सन्दर्भ सामग्री

नेपाल सरकार. (२०७२). *नेपालको संविधान. कानून किताब व्यवस्था समिति.*

नेपाल सरकार. (२०८०). *राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०८०. सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय.*

Holmes, D. (2001). *E-Gov: E-business strategies for government.* Nicholas Brealey Publishers.

Hughes, O. E. (2003). *Public management and administration: An introduction* (3rd ed.). Palgrave Macmillan.

International Telecommunication Union. (2012). *Wireless broadband masterplan for the Federal Democratic Republic of Nepal.*

K. Buddhacarya, & Chatterjee, J. M. (2019). E-governance in Nepal: The challenges in the implementation of the national identity card in Nepal. *Journal of Management and Administration*, 2705-4683.

Lee, T. U. (2001). *Educational theories of ICT.* Hyunsul Press.

Ministry of Information and Communications. (2015). *Information and communication technology policy.* Government of Nepal.

Ministry of Communication and Information Technology. (2019). *Digital Nepal framework 2019.* <https://mokit.gov.np/application/resources/admin/uploads/source/EConsultation/EN%20Digital%20Nepal%20Framework%20V8.4%2015%20July%202019.pdf>.

Nagarik App. (n.d.). <https://nagarikapp.gov.np/>.

घिमिरे, कृष्ण बहादुर, २०८२

OECD. (1999). *Integrating financial management and performance management* (PUMA/SBO(99)4 FINAL).

OECD. (2001). *Citizens as partners: Information, consultation and public participation in policy-making*.

OECD. (2003). *The e-government imperative: OECD e-government studies*.

Song, H. J. (2004). *Building e-government through reform*. Ewha University Press.

UNDP. (1999). *Human development report 1999*. Oxford University Press.

UN/ASPA. (2002). *Benchmarking e-government: A global perspective*.